

II. Sociāli ekonomiskā situācija

2.1. Pārmaiņas ekonomikā

Pārskata periodā Latvijā turpinājās strauja ekonomiskā izaugsme. IKP pieaugums 2002. gadā sasniedza 6,4%, bet 2003. gadā – 7,5%. Salīdzinot ar citām ES kandidātvalstīm, augstāks IKP pieauguma temps bija Lietuvā. Kā norādīts Ekonomikas ministrijas “Ziņojumā par Latvijas tautsaimniecības attīstību, 2004. gada jūnijs”, izaugsmi lielā mērā nodrošināja augošais iekšzemes pieprasījums (privātais patēriņš un investīcijas) un spēja paplašināt eksporta tirgu. Privāta patēriņa pieaugumu sekmēja darba samaksas pieaugums, t.sk., minimālās darba algas palielināšana, pārskata periodā, kā arī kredītiespēju paplašināšanās. Uzlabojoties kredītēšanas apstākļiem, augsts bija arī investīciju pieauguma temps. Iekšējā pieprasījuma palielināšanās visvairāk ietekmēja pakalpojumu nozares attīstību, īpaši, tirdzniecību, komercpakalpojumus un finansu starpniecību.

Stabila makroekonomiskā vide ir būtisks nosacījums ekonomiskajam pieaugumam. Kopš 1999. gada inflācija nav pārsniegusi 3%. Taču 2003. gada 2. pusē notika straujš inflācijas tempa pieaugums, kurš turpinājās arī 2004. gadā. Pārskata periodā inflācijas pieaugumu ietekmēja eiro kursa pieaugums un administratīvi regulējamo cenu pieaugums komunālajiem pakalpojumiem.

Valsts ekonomiskā izaugsme pozitīvi ietekmējusi darba tirgus attīstību. Darbaspēks ir viens no svarīgākajiem katras valsts tautsaimniecības attīstības rādītājiem. Analizējot nodarbinātības attīstības tendences, būtiska ir gan esošā darbaspējīgā vecuma iedzīvotāju skaita, struktūras un ekonomiskā statusa apzināšana, gan informācija par tiem iedzīvotājiem, kas nākotnē iesaistīsies darba tirgū. Detalizētāka šo rādītāju analīze dota 4. sadaļā. Šajā sadaļā tiks analizētas tikai vispārējās attīstības tendences.

Pārskata periodā palielinājās nodarbināto skaits un iedzīvotāju ekonomiskā aktivitāte (skat. 2.1.tabulu). Pozitīvi vērtējama darba meklētāju īpatsvara un reģistrētā bezdarba līmeņa rādītāju tuvināšanās, veidojot tikai 2% starpību. Nodarbinātību un bezdarbu raksturojošo rādītāju izaugsme ir notikusi galvenokārt uz produktivitātes rēķina, mazāk strādājošo skaita

pieauguma dēļ (2002.gadā nodarbināto skaits vecuma grupā 15-64 gadi pieauga par 1,7%, 2003. gadā – par 2%).

Kā viens no ekonomiskās attīstības vidēja un ilgtermiņa mērķiem politikas dokumentos un Vienotajā programmdokumentā ir noteikta reģionālo un sociālo disproporciju mazināšana. Iestāšanās ES dod Latvijai jaunas iespējas ekonomikas attīstībai. Iekļaujoties vienotajā ES tirgū, Latvija varēs izmantot tās priekšrocības, ko dod plašs un stabils tirgus, brīva preču un pakalpojumu, darbaspēka un kapitāla kustība. Savukārt ES fondu atbalsts atvieglos tautsaimniecības strukturālās izmaiņas, palīdzēs mazināt sociālās un ekonomiskās disproporcijas.

2.2. Demogrāfiskā situācija

Jau vairākus gadus demogrāfiskā situācija Latvijā vērtējama kā negatīva. Kopš 1991. gada iedzīvotāju dabiskais pieaugums saglabājas negatīvs. Demogrāfisko situāciju Latvijā raksturo divas galvenās tendences – zema dzimstība un strauja sabiedrības novecošanās. Salīdzinot datus par iedzīvotāju sadalījumu vecuma grupā no 0-14 gadiem un vecuma grupā virs 65 gadiem Baltijas un Eiropas valstīs, jāatzīmē, ka Latvija ir viena no demogrāfiski vecākajām valstīm.

Kopš Tautas skaitīšanas 1989. gadā bērnu skaits vecumā līdz 14 gadiem 2003. gada sākumā bija samazinājies gandrīz par 198000, bet viņu īpatsvars iedzīvotāju kopskaitā – par 5,5% (skat. 2.2.tabulu 7.lpp). No ES kandidātvalstīm zemāki rādītāji bija Čehijā, Bulgārijā un Slovēnijā. Veco ļaužu īpatsvara vecumā virs 65 gadiem rādītājs Latvijā ir trešais augstākais no ES kandidātvalstīm aiz Bulgārijas un Igaunijas. Jāatzīmē pārskata periodā vērojamā demogrāfiskās slodzes pakāpeniska samazināšanās. Šo samazinājums daļēji ietekmēja pensionēšanās vecuma pakāpeniska paaugstināšana.

Lai gan pēdējos gados iedzīvotāju skaita samazinājuma temps kļuvis lēnāks, iedzīvotāju dabiskais pieaugums joprojām saglabājas negatīvs (skat. Statistikas pielikumu). Starp visām ES dalībvalstīm un kandidātvalstīm šis rādītājs zemāks ir tikai Bulgārijā –

2.1. tabula

Darba tirgus attīstības rādītāji

	1999	2000	2001	2002	2003
Nodarbinātības līmenis, %	57,1	57,3	58,8	60,5	61,8
Ekonomiskās aktivitātes līmenis %	66,5	67,1	67,9	68,8	69,2
Tautsaimniecībā nodarbināto vidējā bruto izpeļņa, Ls	141	150	159	173	192
Reģistrētā bezdarba līmenis %	10,3	9,1	8,4	8,9	8,6

Informācijas avots: Centrālās statistikas pārvaldes un Nodarbinātības valsts aģentūras dati

attiecīgi -4,9 2002. gadā un -5,6 2003. gadā. Pārskata periodā vērojams neliels dzimstības pieaugums. Taču, ņemot vērā dzimstības līmeņa izmaiņu svārstības kopš 1995. gada (skat. Statistikas pielikumu), šo pieaugumu vēl nevar uzskatīt par stabilu pozitīvas attīstības tendenci.

Lai gan summārais dzimstības koeficients pakāpeniski pieaug, tas ir visai tālu no paaudžu nomaiņai nepieciešamā līmeņa (2,15) un ir viens no zemākajiem Eiropā. Pārskata periodā pakāpeniski pieauga jaundzimušā mātes vidējais vecums.

Uzlabojoties dzīves apstākļiem un iedzīvotāju veselības stāvoklim, pieaug paredzamais mūža ilgums. Līdzīgi kā citās Eiropas valstīs, Latvijā jaundzimušo paredzamais mūža ilgums sievietēm pārsniedz paredzamo mūža ilgumu vīriešiem (skat. Statistikas pielikumu). Lielo atšķirību starp abiem rādītājiem nosaka augstāki mirstības rādītāji vīriešiem, īpaši no audzējiem un ārējiem nāves cēloņiem. Atbilstoši 2003. gadā veiktā veselības apsekojuma rezultātiem¹, kā arī citiem iepriekš veiktajiem Pasaules Bankas pētījumiem, vīrieši daudz retāk kā sievietes izmanto veselības aprūpes pakalpojumus. Izteikta dzimumu atšķirība ambulatoro pakalpojumu izmantošanā novērojama visā darbaspējīgajā vecumā, īpaši 25-29 gadu vecuma grupā.

Iedzīvotāju īpatsvars laukos un pilsētās pēdējos gados nav būtiski mainījies. Latvijai raksturīga augsta iedzīvotāju koncentrācija galvaspilsētā - apmēram 30% no iedzīvotāju kopskaita. Šo tendenci sekmē lielākas nodarbinātības un augstāka ienākumu līmeņa gūšanas iespējas Rīgā.

Ņemot vērā demogrāfiskās situācijas attīstības tendences un tās ietekmi uz valsts ekonomisko attīstību, liela nozīme ir sabalansētai sociālās drošības politikas un finanšu plānošanai, lai nodrošinātu sociālās drošības sistēmas ilgtermiņa stabilitāti. Atbilstoši demogrāfiskajām prognozēm², pēc skaitliski mazo 1990-tajos gados dzimušo kohortu ienākšanas darba tirgū samazināsies

darba spēka resursi. Tas būtiski ietekmēs valsts sociālās apdrošināšanas sistēmas, īpaši, valsts pensiju sistēmas noslodzi. Tādēļ, kā uzsvērts 3.nodaļā, jāveic savlaicīga naudas līdzekļu uzkrāšana valsts pensiju budžetā, lai tos varētu optimāli izmantot budžeta deficīta segšanai tālākajos gados.

2.3. Mājsaimniecības

Lai gan valsts ekonomiskā izaugsme ir pozitīvi ietekmējusi iedzīvotāju ienākumu izmaiņas, taču kopumā sabiedrības labklājības līmeņa pieauguma temps ir zems. Iedzīvotāju ienākumu nevienlīdzība un sabiedrības noslāņošanās process pēdējos gados ir kļuvis izteiktāks. Kā liecina Mājsaimniecības budžetu pētījuma dati, vidējais mājsaimniecību rīcībā esošo ienākumu pieaugums notiek uz augstāko ienākumu kvintīļu rēķina. Mājsaimniecību rīcībā esošais ienākums vidēji mēnesī pirmajā kvintīlī pārskata periodā ir palielinājies no 31,41 Ls līdz 31,87 Ls, bet piektajā kvintīlī – no 178,64 Ls līdz 196,50 Ls.

Saskaņā ar pētījuma datiem, 20% trūcīgāko mājsaimniecību rīcībā bija tikai 9,4% no rīcībā esošā ienākuma masas visās mājsaimniecībās, bet 20% turīgāko rīcībā bija 43% no visu mājsaimniecību rīcībā esošā ienākumu apjoma. Satraucoša ir situācija, ka izteiktā ienākumu polarizācija īpaši skar trūcīgākās mājsaimniecības, jo tajās dzīvoja 38% no kopējā bērnu skaita visās mājsaimniecībās. Savukārt turīgāko mājsaimniecību grupā dzīvoja 19% no kopējā mājsaimniecībām piederošo personu skaita valstī.

Pārskata periodā mājsaimniecību rīcībā esošais ienākums uz 1 mājsaimniecības locekli mēnesī vidēji palielinājās par 8,6% jeb 6,88 Ls. Tā kā inflācijas pieaugums 2003. gadā bija 2,9%, iedzīvotāju pirktspēja šajā periodā arī pieauga. Visaugstākais mājsaimniecību rīcībā esošais ienākumu pieaugums - 15,4% - bija Rīgas

2.2. tabula

Iedzīvotāju skaita izmaiņas no 1989. – 2003. gadam

	Iedzīvotāju skaits, tūkst.		Iedzīvotāju kopskaitā %	
	1989	2003.gada sākumā	1989	2003.gada sākumā
Visi iedzīvotāji	2666,6	2331,5	100	100
t.sk. vecumā				
0-14	570,9	372,6	21,4	15,9
15-59	1632,6	1444,5	61,2	62
60+	463,1	514,2	17,4	22,1

Informācijas avots: Centrālās statistikas pārvaldes dati

¹ Centrālā statistikas pārvalde, 2003. gada Latvijas iedzīvotāju veselības apsekojuma rezultāti, 2004

² Labklājības ministrijas Finanšu vadības un ES struktūrfondu departaments, prognožu biļetens "Demogrāfijas tendences", 2004

reģionā, bet laukos tas samazinājās par 2,1% (skat. Statistikas pielikumu).

Divi galvenie ienākumu avoti gan pilsētās, gan laukos dzīvojošām mājsaimniecībām bija algotā darba samaksa un sociālie transferti. Tie sastādīja attiecīgi 60,4% un 27,2% mājsaimniecību rīcībā esošo ienākumu sastāvā. Mājsaimniecību ienākumu palielināšanās pārskata periodā ir notikusi galvenokārt uz algotās darba samaksas pieauguma rēķina.

Vislielākais ienākumu pieaugums pārskata periodā (22,9%) bija uzņēmēju un pašnodarbināto mājsaimniecībās, ievērojami pārsniedzot vidējo rādītāju valstī – attiecīgi 147,90 Ls un 86,88 Ls. Mājsaimniecībās, kurās lielāko īpatsvaru ienākumu sastāvā veidoja transferti, ienākumu pieaugums bija vai nu ļoti neliels vai arī samazinājās. Tādejādi ienākumi pašnodarbināto lauksaimniecībā un pensionāru mājsaimniecībās, kā arī mājsaimniecībās, kurām nav pastāvīgu iztikas līdzekļu avotu, bija zem vidējā līmeņa valstī.

Mājsaimniecību ienākumu līmeņa reģionālās disproporcijas liecina, ka līdzsvarotai reģionu attīstībai ir jābūt vienai no valsts prioritātēm. Īpaši uz kopējā mājsaimniecību fona izceļas Rīgas reģiona mājsaimniecības. To rīcībā esošais ienākums 2003. gadā par 44% pārsniedz kopējo rādītāju valstī - attiecīgi 118,23 Ls un 86,88 Ls. Šis rādītājs pārējos reģionos bija zemāks kā vidējais ienākums valstī (skat. 2.1.attēlu). Tautsaimniecības pārstrukturizācijas rezultātā darba vietu samazinājums laukos ir ietekmējis ekonomiski aktīvo iedzīvotāju aizplūšanu no laukiem uz pilsētām, tādejādi sekmējot gan lauku iedzīvotāju sastāva novecošanos, gan ekonomiskās aktivitātes samazināšanos.

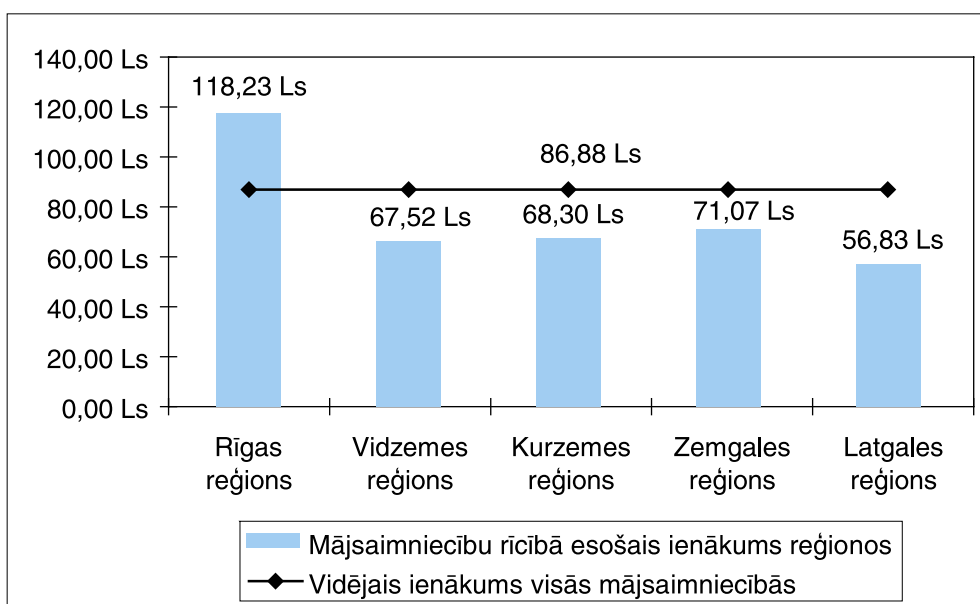
Mājsaimniecību patēriņa izdevumu sadalījums un izmaiņas reģionālajā griezumā ir līdzīgas ienākumu sadalījumam. Vislielākie patēriņa izdevumi bija Rīgas reģiona mājsaimniecībās. Lauku mājsaimniecībās patēriņa izdevumi pārskata periodā bija par 27,85 Ls zemāki kā vidējais rādītājs (100,38 Ls).

Mājsaimniecību galvenās patēriņa prioritātes 2002. un 2003. gadā bija izdevumi uzturam, ar mājokļa uzturēšanu un komunālo pakalpojumu segšanu saistītie izdevumi, transporta izdevumi. Patēriņa izdevumu līmenis un prioritātes atšķiras dažādās kvintīļu grupās. Trūcīgākajās mājsaimniecībās patēriņa resursi tiek izmantoti pamatvajadzību apmierināšanai, t.i., uzturam un mājoklim. Ierobežotie resursi tiešā veidā ietekmē pieejamību dažādiem pakalpojumiem, tai skaitā, veselības aprūpes, izglītības un brīvā laika pavadīšanas iespējas.

LU Filozofijas un socioloģijas institūta veiktā pētījuma "Sociālās atstumtības iespējamība un tās iemesli bezdarba riska apdraudētajām iedzīvotāju grupām" rezultāti parāda, ka 49,8% respondentu finanšu trūkuma dēļ nav spējuši nodrošināt mājsaimniecību ar veselības aprūpes pakalpojumiem, 43,7% respondentu nav varējuši atļauties izmantot brīvā laika pavadīšanas iespējas, bet 28,3% respondentu – izglītības iespējas. Ierobežotā pieejamība izglītībai vēl vairāk pastiprina sociālās atstumtības risku trūcīgākajās mājsaimniecībās, ņemot vērā, ka izglītības līmenis ir tieši saistīts ar izdevīgāku ekonomisko statusu un sociālo integrāciju. Riska grupas, kas visbiežāk ir pieminējušas nespēju iegūt izglītību naudas trūkuma dēļ, ir jaunieši, kas atbūruši no mācību iestādēm (52,4%), un ģimenes ar

2.1. attēls

**Mājsaimniecību rīcībā esošais ienākums 2003.gadā
(vidēji uz vienu mājsaimniecības locekli mēnesī)**

Informācijas avots: Centrālās statistikas pārvaldes dati

bērnu invalīdu (47,3%).

Lai gan mājsaimniecību materiālā stāvokļa pašnovērtējumi ir ļoti subjektīvi rādītāji, tie samērā objektīvi atspoguļo ekonomisko un sociālo pārmaiņu ietekmi uz mājsaimniecību dzīves līmeni. Pārskata periodā mājsaimniecību vērtējums par savu materiālo situāciju ir kļuvis pozitīvāks. Gan pilsētās, gan laukos samazinājies to mājsaimniecību skaits, kas sevi uzskata par nabadzīgām, un palielinājies to mājsaimniecību skaits, kas uzskata, ka dzīvo labi, lai gan neuzskata sevi par bagātām. Kā dominējošais vērtējums mājsaimniecību vidū pēdējos gados nemainīgs ir – “ne bagāts, ne nabadzīgs”, saglabājot tendenci katru gadu palielināties. 2002. gadā šādu vērtējumu par sevi sniedza 53,1% mājsaimniecību, bet 2003. gadā – 54% mājsaimniecību.

Reģionālās atšķirības atspoguļojas arī mājsaimniecību pašnovērtējumā. Visnegatīvāko vērtējumu par savu materiālo situāciju sniedz Latgales reģiona mājsaimniecības. 2002. gadā 14% mājsaimniecību un 2003. gadā 11% mājsaimniecību sevi uzskatīja par nabadzīgām. Šie rādītāji ir vismaz 5% augstāki kā citos Latvijas reģionos. Mājsaimniecību materiālā stāvokļa pašnovērtējums ir tieši saistīts ar viņu ienākumu gūšanas veidu un raksturu – mājsaimniecības ar pastāvīgiem ienākumiem no uzņēmējdarbības vai algota darba savu materiālo stāvokli vērtē labāk kā mājsaimniecības bez pastāvīga ienākumu avota vai pensionāru mājsaimniecības.

Algotu darbu strādājošās mājsaimniecības veidoja vislielāko īpatsvaru kopējā mājsaimniecību skaitā, t.i., 57%. Otrs galvenais un lielākais ienākumu avots bija sociālie transferti. Analizējot mājsaimniecību sadalījumu pēc to galvenā pelnītāja sociālekonomiskās piederības, pārskata periodā iezīmējas divas galvenās pārmaiņas:

- no 3,9% līdz 4,4% palielinājies to mājsaimniecību īpatsvars, kam galvenais pelnītājs ir uzņēmējs vai

pašnodarbināta persona;

- palielinājies lauksaimniecībā pašnodarbināto mājsaimniecību īpatsvars – no 2,1% 2002. gadā līdz 3,4% 2003. gadā.

Vispārējās demogrāfiskās tendences atspoguļojas arī mājsaimniecību vidējā lieluma izmaiņās pārskata periodā. Laika posmā no 2001. gada līdz 2003. gadam mājsaimniecības vidējais lielums ir samazinājies no 2,60 2002. gadā līdz 2,58 - 2003. gadā. Pēdējos gados nemainīgi visizplatītākās kā pilsētās, tā laukos ir 1-2 personu mājsaimniecības. Pārskata periodā šādu mājsaimniecību īpatsvars pilsētās bija 57%, bet laukos – 46%. Atbilstoši Mājsaimniecību budžetu pētījuma datiem, mājsaimniecības ar 4 un vairāk mājsaimniecības locekļiem visvairāk izplatītas ir tieši laukos.

2.4. Labklājības sektora finansējums

Analizējot labklājības sektora finansējumu, tiek vērtēts finansējums no valsts pamatbudžeta un valsts speciālā budžeta. Valsts pamatbudžeta ieņēmumu avots ir dotācijas no vispārējiem ieņēmumiem. Pamatbudžeta līdzekļi tiek novirzīti valsts noteikto funkciju veikšanai. Valsts speciālais budžets sastāv no īpašiem mērķiem iezīmētiem ieņēmumiem un dotācijas no valsts pamatbudžeta. Jānorāda, ka analizējamajā periodā mainījās Labklājības ministrijas speciālā budžeta struktūra. 2002. gadā speciālā budžeta līdzekļi tika novirzīti veselības aprūpei un valsts sociālajai apdrošināšanai. Bet 2003. gadā, līdz ar Veselības ministrijas izveidi un finanšu līdzekļu nodalīšanu, tas tika novirzīts valsts sociālajai apdrošināšanai. Tādēļ šajā sadaļā un 2.3.tabulā ar 2003. gadu netiek atspoguļots veselības sektora finansējums.

Lielāko labklājības sektora izdevumu īpatsvaru līdzīgi kā daudzās ES dalībvalstīs veido to sociālo

2.3. tabula

Labklājības sektora izdevumi (faktiskajās cenās)

	1999	2000	2001	2002	2003
Iekšzemes kopprodukts, milj. Ls	3889,7	4348,3	4812,6	5194,7	5872,2
Sociālā apdrošināšana milj. Ls	472,6	472,0	498,8	508,4	516,3
% pret IKP	12,3	10,9	10,5	9,8	9,1
Sociālā palīdzība milj. Ls	75,2	76,4	76,9	78,7	88,6
% pret IKP	2,0	1,8	1,6	1,5	1,6
Veselības aprūpe milj. Ls	146,3	147,6	156,5	178,6	-
% pret IKP	3,8	3,4	3,3	3,4	-
Nodarbinātība milj. Ls	47,5	36,3	34,1	32,9	40,2
% pret IKP	1,2	0,8	0,7	0,6	0,7
Kopā milj. Ls	741,6	764,6	790,2	798,6	645,1
% pret IKP	19,3	17,6	16,6	15,3	11,4

Informācijas avots: Finanšu ministrijas dati, Labklājības ministrijas aprēķina rādītāji

pabalstu un sociālo pakalpojumu nodrošināšana, kas saistīti ar materiālo un mantisko atbalstu vecuma riska iestāšanās gadījumā, proti, vecuma pensijas un valsts sociālā nodrošinājuma pabalsts pensijas vecumu sasniegušajiem. Visās labklājības sektora jomās pārskata periodā ir palielinājies finansējums absolūtos skaitļos, bet to īpatsvars IKP – vai nu samazinājies vai praktiski nav mainījies (skat. 2.3.tabulu).

Budžeta izdevumu palielināšanos labklājības sektorā noteica trīs galvenie faktori. Pirmkārt, pensijas apmēra indeksācijas 2002. un 2003. gadā. Otrkārt, likumdošanas grozījumi, kas atcēla ierobežojumus vairāku pabalstu apmēra noteikšanā un noteica vairāku pabalstu apmēru paaugstināšanu. Likums "Grozījumi likumā "Par apdrošināšanu bezdarba gadījumam"", kas stājās spēkā 2002. gada 1. novembrī, atcēla normas, kas noteica:

- bezdarbnieka pabalsta un apbedīšanas pabalsta sasaisti ar konstantām naudas summām;
- apmēra ierobežojumus gan bezdarbnieka pabalsta maksimālajam apmēram, gan ierobežojumus par 4.-9. bezdarba mēnesi izmaksājamo bezdarbnieka pabalstu.

Augstāk minētās likumdošanas normas attiecībā uz bezdarba apdrošināšanu ietekmēja budžeta izdevumu

palielināšanos nodarbinātības jomā.

2003. gada 30. oktobrī pieņemtais likums "Grozījumi likumā "Par maternitātes un slimības apdrošināšanu"" atcēla 50% ierobežojumu vienas kalendāra dienas sociālās apdrošināšanas iemaksu algai, ko ņem par pamatu maternitātes, paternitātes, slimības un apbedīšanas pabalsta aprēķināšanai.

Kā trešais faktors jāmin valsts sociālo pabalstu un pensiju vidējo apmēru un saņēmēju skaita pieaugums pārskata periodā. Pārskata periodā tika paaugstināti šādu valsts sociālo pabalstu apmēri:

- valsts sociālā nodrošinājuma pabalsts invalīdiem kopš bērnības – no 35 Ls uz 50 Ls;
- valsts sociālā nodrošinājuma pabalsts pārējām personām – no 30 Ls uz 35 Ls;
- piemaksa pie ģimenes valsts pabalsta par bērnu invalīdu – no 35 Ls uz 50 Ls.

Likums "Grozījumi likumā "Par valsts pensijām"", kas stājās spēkā 2002. gada 1. janvārī, noteica minimālo pensiju apmēru paaugstināšanu atkarībā no personas apdrošināšanas stāža.

Pieaugot vidējai apdrošināšanas iemaksu algai un palielinoties minimālajai darba algai, palielinājās arī uz valsts sociālās apdrošināšanas iemaksām balstītu pensiju un pabalstu vidējie apmēri.